

ՊԱՐՍԿԱՆՆԵՐ ՆՈՐԱՅԻՆՆԵՐ ԸՇՈՒՂՆԵՐ

(Շարունակություն):

Գ.

ԵՐԳԻՉ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ՝

—

Ա.

Ծրգիչը:

Նոր-Ջուղայի հայոց գերեզմանատանը այսօր մի թարմ հողակոյտ է բարձրացած, որի ներքեւ հանգչում է մի տարաբախտ ծերունու մարմին:

Մարտիրոս Մանուկեանն է դա, Ջուղահայ երգիչներից մեկը, որի մասին արժէ խօսել:

Նա երգեր յօրինող մի կոյր տաղասաց էր, որ ունեցաւ շատ պարզ, բայց յուզիչ եւ ողբերգական մի կեանք: Մի զգայուն երգիչ էր նա, որ իր քնարի լարերի վրայ երգեց իր վերաւոր եւ յուզումնալի կեանքը, իր թախծոտ եւ արիւննոտած սրտի հառաչանքները: Երգեց իր միջավայրի, շրջապատի, ժողովրդի ցաւերը:

Այդ երգերը պարզ են, անպաճոյճ, բայց հետաքրքրական:

Մեռաւ նա 77 տարեկան հասակում, մեռաւ խոր թախիծը սրտին, մռայլ եւ անժպիտ:

Նրա քնարը իննը տաղերից բաղկացած մի փոքրիկ փնջիկ է:

Այդ իննը ոտանաւորները, որ թողել է նա, ցանկանում է, որ հրատարակուին, որպէս զի իր յիշատակը չմեռնի:

«Հրատարակեցէք մի քանի հատն,
Կարողութեամբ մնայ ձեր մատն»:

Այսպէս է աղերսում երգիչն իր մահուան վերջին րոպէներին: Դանրա ողբերգական կեանքի հառաչանքն է, նրա կարապի երգը...

Ճիշդ է, որ Մարտիրոսը ճշմարիտ տաղասացի մի տիպար չէ եւ ոչ էլ նրա բանաստեղծութիւնները առաջնակարգ տաղեր են, բայց այնուամենայնիւ նա իբրեւ երգիչ կը յիշուի Ջուղահայ ժամանակակից տաղասացների շարքում:

Բ.

Ծրգիչի կեանքը:

Մարտիրոսը, Ջուղայեցիների ասելով՝ Մատուկը, ծնուել է 1846 թուին Նոր-Ջուղայում:

Նրա նախնիները գաղթել են Հին-Ջուղայից, 1606 թուին, Հաս-Աբբասի օրով:

Ուսել է նա Նոր-Ջուղայի Ս. Մինաս եւ Ս. Աստուածածին եկեղեցական դպրոցներում, Տէր-Եղիշէ եւ Տէր-Մեսրոպ քահանաների մօտ, որոնք իրենց սանին սովորեցնում են Չամչեանի քերականութիւնը եւ մի քանի կրօնական առարկաներ: Աստուածաշունչ, Սաղմոս, Հարական, եւ իբրեւ հոգեւորականներ, ներշնչում են նրան կրօնական զգացում: Կրօնական դաստիարակութիւնն անջնջ հետք է թողնում Մարտիրոսի հոգում, եւ նա այդ ազդեցութեան տակ՝ եկեղեցական շարականներից մեծամասնութիւնն անգիր է սովորում: Աւարտելով ուսումնայաւարտում է հիւսնութեամբ եւ բաւական յաջող ձայն ունենալով՝ կիրակի օրերն էլ երգում է Նոր-Ջուղայի եկեղեցիներում: Հետագայում երգիչը թողնելով հիւսնութիւնը, զբաղւում է մանր առեւտրով. Սպահան Նահանգից Չահար-մահալ գաւառն ապրանք տանելով՝ ծախում է եւ հոգում իր ապրուստը: 1867 թուին ամուսնանում է Մարթա Տէր-Սարգսեանի հետ եւ ունենում է երեք տղայ եւ չորս աղջիկ: 26 տարեկան հասակում, սակայն, Մարտիրոսին մեծ դժբախտութիւն է պատահում. նա սաստիկ աչքաքցաւից զրկւում է իր աչքերի լոյսից: Այդ թանկագին կորուստը անհուն վիշտ է պատճառում երգչին եւ այնուհետեւ նա տանը նստած՝ երգեր է յօրինում: 1885 թուին իր մեծ որդու՝ Յորդանանի հետ գնում է Հնդկաստան-Կալկաթա, ինչպէս ինքն է յիշատակում՝ «Տարաբաղդիս համար» խորագրով տաղի մէջ:

«Զաւակունք իմ զձեռս օրբոց բարեխօսի թողեցի,
Փութամ գնալ առ Հնդկաստան, ցաւիս դեղ չու-
նիմ»:

Կալկաթայում իր որդուն ուսման է տալիս: Այդտեղ էլ նա գրում է «Խաղ գովասանութեան Կալկաթոյ» վերնագրով ոտանաւորը, որի մէջ տալիս է հնդկահայերի առաջադիմութեան եւ նրանց վարք ու բարքի համառօտ պատկերը:

Կալկաթայում տարի ու կէս մնալուց յետոյ վերադառնում է Նոր-Ջուղայ, ուր ձեռք է առնում իր չօնգուր սանթուրը, բախում լարերին եւ հնչեցնում իր վերաւոր սրտի խորքից ելած հառաչանքներն ու թախիծը:

Նոր-Ջուղայում մենք տեսնք նրա 1920 թուին, ուր նա անց էր կացնում իր կեանքի վերջին տարիները:

Նուագում էր սանթուրի եւ գլխաւորապէս չօնգուրի վրայ: Ատխանեւեց 1922 Յունիսին:

Գ.

Երգերի վերլուծությունը:

Մարտիրոսը յօրինել է ընդամենը ինը ոտանաւոր, որ գրի ենք առել երգչի բերանից, այնպէս ինչպէս նա արտասանել է: Գրանցից մի քանիսը այսօր անգիր չըջում են Կոր-Ջուղայի ծերունիներից շատերի բերաններում:

Այդ ինը ոտանաւորները զանազանակերպ են: Երգիչը նրանց մէջ տարբեր նիւթեր է շօշափում: Այսպէս, նա երգում է իր անհատական դառն վիշտը: Երգում է ժամանակակից հասարակական ցաւերը: Արծարծում է այլաբանական նիւթեր: Երգի նիւթ է դարձնում կրօնական-բարոյական խնդիրներ, որոնց մէջ երեւան են գալիս նրա հայեացքները կեանքի եւ մահուան վրայ: Շօշափում է վերջապէս ընկերական նիւթեր, որոնց մէջ նա երգում է Կոր-Ջուղայեցիների քաջածնեղութիւններն ու տառապանքը:

Պարզ եւ անսեթեւեթ են այդ երգերը, երգեր, որոնք թէեւ լիզուի, պատկերների, տաղաչափութեան արուեստի տեսակէտից թերի են, բայց օրոշ չափով հետաքրքրական են իրրեւ յայտարար երգչի բանաստեղծական անկեղծ եւ զգայուն ոգուն:

Մարտիրոսի երգերի մէջ ուժգին, բայց անպաճոյճ խաղերով հնչում է իր անձնական վիշտը:

26 տարեկան հասակում, ինչպէս տեսներ, երգիչը զրկւում է իր աչքերի լոյսից: Այդ օրունանից սեւանում է նրա կեանքի արեւը: Այդ օրունանից նրա ջահէլ սիրտը լցւում է մի անհուն տխրութեամբ եւ նա էլ օր ու արեւ չի տեսնում: Այդ անգին կորոստի ազդեցութեան տակ գրում է նա «Տարաբաղդիս համար» խորագրով գրաբարխառն ոտանաւորը, որ նրա հոգու ողբերգական, աղեկտուր ճիչն է:

«Ահ իմ առատ պականեցաւ ի տեսանելոյ, քսանվեց տարեկան հասակիս մէջ խաւարեց, գնաց, ճրագ մարմնոյս աւանդեցաւ բարբառ իմ լալոյ, խեղճ, տարաբաղդ դանուեցայ, շիջաւ ու գնաց»:

Այսպէս է հնչեցնում երգիչն իր դառն հոգու մեղամաղձոտ վիշտը, իր վերաւոր եւ յուզումնալից սրտի հառաչանքները:

Դա մի կեանք է, ողբերգական եւ յուզիչ կեանք, որ յաւիտենապէս փակել է իր աչքերը եւ մեղամաղձոտ թախիծով ողբում է իր դառն դրութիւնը: «Ճրագ մարմնոյս աւանդեցաւ, խեղճ, տարաբաղդ դանուեցայ»:

Նա իրեն շատ դժբախտ է զգում ու ամբողջ աշխարհում չի գտնում իրեն նման «տառապեալ գերի»:

«Որով երկրում չկայ իմ պէս տառապեալ գերի, Տարեքս մինչգեռ երեսունվեց, նման իմ ծերի»:

Այսպիսի ողբերգական հանգամանքների մէջ, նա անյոյս ու անմխիթար, իր որդիներին յանձնում է Աստծուն եւ իր մեղքերի համար թողութիւն է խնդրում:

«Ստեղծող, իմ զաւակաց խղճ, յանցանքս ների, Թէ որքան ունեմ աչացս վնասն, լացիս ճար չունիմ»:

Աչքերի դժբախտութիւնը, անհուն վիշտը սակայն չեն կարողանում ընկճեցնել երգչին, չեն կարողանում մարել նրա հոգու բանաստեղծական կայծը: Նա համակերպւում, հաշտւում է իր կացութեան, իր վշտի, իր թախիծի հետ: Նա անտրտուն կրում է իր կեանքի ծանր խաղը, եւ այնուհետեւ ապրում է իր անցեալի յուշերով ու յիշողութիւններով:

Սակայն երգիչը միայն իր անձնական վիշտը չէ, որ երգում է. միայն իր համար չէ, որ հեծեծանքներ է արձակում: Նա կարողանում է անհատական վշտի սահմաններից դուրս գալ եւ երգել իր շրջապատի, ժողովրդի կեանքը: Նա անկեղծօրէն զգում է ժողովրդի ցաւը եւ խորապէս վշտանում իր շրջապատի սոգեղ երեւոյթների դէմ: Այդ պարագան բարձրացնում է նրա բանաստեղծական արժէքը:

«Խաղ վասն դրութեան Կոր-Ջուղայու» վերնագիրը կրող ոտանաւորով տալիս է մեղ ժամանակակից Ջուղայեցիների թերութիւնների պատկերը: Այդ պատկերը բաւական մոայլ է եւ տխուր:

Փոխուել է Կոր-Ջուղայի դարը եւ ամէն ինչ օրրստօրէ դէպի վատն է գնում. չկայ սէր բնակիչների մէջ, նրանք միմեանց հետ ներհակ են, «ուժովն անուժին ու տում ա, անիրաւութիւնը յաղթում», փոքրը մեծին չի ճանաչում, բոլորն էլ «զլխովին վնգար» են դարձել, տիրում է ծաղր ու ծանակ, նախանձ, բանակոխ, բամբասանք, խաբեբայութիւն, մի խօսքով բարքերի կատարեալ այլասեռում: Այս տխուր պատկերի վրայ աւելացնենք եւ այն, որ բնակիչները մնացել են անհովիւ եւ սառել իրենց հաւատքից: Երգիչը, սակայն, չի կարողանում տանել իրերի այդ դրութիւնը եւ նա պախարակում է «վնգար», «խաբեբայ» եւ «ներհակող» մարդկանց ու դատապարտում հոգեւրականների անպարտաճանաչութիւնը:

Մարտիրոսի երգերի մէջ կարեւոր տեղ է բռնում նրա «խաղ անդրադարձ» վերատառով ոտանաւորը: Դա շատ հետաքրքրական նիւթ է հայ աշուղական գրականութեան մէջ, որի նմանը տեսնում ենք նաեւ պարսկահայ աշուղներին Բաղէրի եւ Ղուլ Յովհաննէսի երգերում: Այդ տաղի մէկ աշուղը մի շարք այլաբանական հակադարձութիւններով եւ պատկերացումներով ծաղրում է ժամանակի մարդկանց անմտութիւնը, խաբէութիւնը, կեղծութիւնը:

Երգիչն իրեն նիւթ է ընտրում նաեւ կրօնական բովանդակութեամբ մի քանի երգեր, վերցրած Ս. Գրքից: Մի երգի մէջ նա գովում է Ս. Գէորգին: Մի այլ երգի մէջ, ուր խօսում է քրիստոնէական վարդապետութեան մասին, նա դրել է իր համակերպութեան եւ հաշտութեան հոգեբանութիւնը: Երգիչը ֆրիստոսի խաչելութիւնն օրինակ բերելով՝ խրատում է մեզ հեռու մնալ մեղքերից եւ ֆրիստոսի նման չարչարանքն ու «խաչը» նշանաբան ընտրել, ապա յորդորում է հաւատ, յոյս եւ սէր ունենալ, չարը թողնել, բարի գործել եւ ճշմարտութիւնը սիրել, որպէս զի «փորձութեան» մեծ չընկնենք:

1914-1918 թ. համաշխարհային ահեղ պատերազմի պատճառով՝ Նոր. Զուլայում տիրող թանգութիւնն ու սովը եւ ժողովրդի տնտեսական անմիտութար գրութիւնը երգչին մտածել են տալիս, առանձնապէս գրաւում են նրա ուշադրութիւնը, եւ ահա նա երգի նիւթ է դարձնում ժողովրդի քաջած նեղութիւնը եւ արձագանգում իր շրջապատի ցաւերին:

Վերջապէս յիշատակենք «խաղ վասն տարաբաղդի» եւ «խաղ վասն գովասանութեան տարաբաղդի» սրացից առաջինը կալկաթոյ, քերթուածները. սրացից առաջինը, տարաբախտ ազամորդու նկարագրութիւն է, իսկ երկրորդը գովասանութիւն է կալկաթոյի հայ ազգաբնակչութեան:

Ահա սրանք են Մարտիրոսի քնարի նիւթերը, որոնցից մի քանիսը գրուած են բաղանջիւսական տաղաչափութեամբ, այն է իւրաքանչիւր ոտանաւորի տան վերջին տողի բառերից մէկը կրկնելով է յաջորդ տան տողի սկիզբը: Տաղաչափութեան այդ ձեւը, որ ասորական բանաստեղծութիւնից մտել է մեր մէջ, կը գտնենք նաեւ Նարեկացու եւ Շնորհալու երգերի մէջ:

Մարտիրոսը իբրեւ ժամանակակից երգիչ՝ անշուշտ չի կարող համեմատուել պարսկահայ աշուղների հետ, բայց եւ այնպէս նա իր երգերի

նիւթերով Զուլայի հին աշուղների ինքնուրոյն նկարագրին է ցոյց տալիս: Նրա երգերի արժէքն աւելի ազգագրական նիւթերի մէջ է:

Նա իր պարզ եւ անպաճոյճ երգերով մի համեստ տեղ կարող է գրաւել Պարսկահայ տաղասացների շարքում:

ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ԵՐԳԵՐԸ

1. Տարաբաղդիս համար:

Ահի իմ առատ պակասեցաւ ի տեսանելոյ, քսանվեց տարեկան հասակիս մէջ խաւարեց, գնաց. ճրագ մարմնոյս աւանդեցաւ բարբառ իմ լալոյ, խեղճ տարաբաղդ գտնուեցայ, չեջաւ ու գնաց:

Որով երկրում չկայ իմ պէս տառապեալ գեղի, Տարեքս մինչդեռ երեսունվեց, նման իմ ծերի. Ստեղծող, իմ զաւակացն խղճս, յանցանքս ների, Թէ որքան ունեմ աչացս միասն, լացիս ճար չունիմ:

Անճար մնալով՝ տունն իմ անհոգս թողի, գնացի, Վասն իմ անտէրութեան մասին յոյժ եւ յոյժ լացի. Զաւակունք իմ զձեռս սրբոց բարեխօսի թողեցի, փութամ գնալ առ Հնդկաստան, ցաւիս դեղ չունիմ:

Յաւս իմ բաւ չէր, մնաց իմ սափար գնալն, Մանաւանդ այդ գողաքնակ սաստիկ քօթալն. Ով պարոնայք, տեսէք հեշտ է իմ զուրկ յետ դառնալն, Պանդուղդ եմ ես, պիտի ներէք, Թէ սխալ ունիմ:

Սխալական եւ մեղաւոր ուրեմն գտնուեցայ, Լցեալ հացիւ միանգամայն զոր կարօտացայ. Իմ պէս մարդոյ ուրախութիւնն մտածել եւ լացա, Արտասուելով զայս ասացի, փրկութիւն չունիմ:

Փրկիչ ֆրիստոսն պարգեւ շնորհի իմ հետեւողին, Ազգասէր եւ բարեջան մարդկանց մեր վաստակողին. Նշեցեալքն լսին ձայն սաղի Գաբրիէլեան փողին, Թէ եւ վաստակ չեմ ուրանալ, բայց պատիւ չունիմ:

Չունիմ ոչինչ պարտքեր, այսքանն ասի, Մեղաւորաց այս կենացն լոյսն չտեսաւ, յաւիտեան սպասի.

Գուցէ արժանաւոր լինիմ արդարոց դասի, Ամեն անարգանք պատուել եւս կայ, համբերել չունիմ:

Կարօտաւոր իմ, որ տեսնեմ մի մարդոյ երես, Յիսուս ֆրիստոս խնդիրք ունիմ, յանցանքս ներես. Տարաբաղդ Մարտիրոս Մանուկիս մի լոյս շնորհես, Արժան անես, փափագ ունիմ, խաւարեց գնաց:

2. Խաղ Ա — Թ տառը:

Անուամբն սուրբ Երրորդութեան,
Երեք անձանց եւ մի բնութեան.
Նշան է այն Բրիստոնէութեան,
Մեզ վերայ շնորհ ա պիտի:

Բարձրաստիճան Մարիամ կոյսն,
կայ բարեխօս առ Յիսուսն.
Թէ ունենանք հաւատ, յոյսն,
Բաւականին շահ ա պիտի:

Գոնէ պահեմք նոյն պատուէրն,
Որ չկորցնի միայն Տէրն.
Զի սովաւ գտանեմք նուէրն,
Մեզ յաւիտեան հաց ա պիտի:

Դատաւորին կամաւ խաչեցին,
Գեղարդեամբ կողն խոցեցին.
Մեռաւ տարան, անփոփեցին,
Մեզ շարձարանք եւ խաչ ա պիտի:

Երեքօրեայ սուրբ Թաղումն,
Յետ լուսափայլ համբարձումն.
Եղեւ Թշնամոյ կործանումն,
Մեզ աւետիք լուր ա պիտի:

Զի գալոց է նովին մարմնով,
Մեր ստեղծող հանդերձ ամպով.
Ով ինչ գործի նովին չափով,
Մեզ բարեգործ սէր ա պիտի:

Ինպէս եւ մենք պարտական եմք,
Չարն թողնեմք, բարւոյն նայեմք,
Որ փորձութեան մէկ չանկանեմք,
Մեզ ճշմարիտ բան ա պիտի:

Ընկերի բեռն ով ոք բառնայ,
Օրէնք կատարող նա կդառնայ.
Այս Բրիստոսի բերանոյ ա,
Մեզ հնազանդութիւն ա պիտի:

Թողութիւն խնդրէք վասն մեր մեղքի,
Լուսից կարօտ խեղճ տնանկի.
Մարտիրոս որդի Մանուկի,
Չեզ փոքրիկ եղբայր ա պիտի:

Հրատարակեց՝ ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարոռնակելի:)

ՅՈՒՅԱԿ ՀԱՅԵՐԷՆ ՉԵՌԱԳՐԱՅ Ս. ՆՇԱՆԻ
ՎԱՆՈՒՅ Ի ՍԵՐԱՍՏԻԱ

(Շարոռնակելի:)

69.

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

?

ԹՈՒՂԹ.Բ. 281: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 20X14X6 սմ.: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ երկսին: — ՏՈՂ.Բ. 21: — ՆԻՒԹ՝ թուղթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ փայտ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ քայքայում: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ սկիզբն ու վերջն երկերկու թերթ, միջակ մետրոպեան երկաթագործ աւետարանք: — ԳԻՐ՝ բոլորգիր: — ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԴ՝ ոսկեխառն: — ԽՈՐԱՆՔ՝ տասն տախտակք եւ համաքարքարք: — ԿԻՍՄԱՅՈՐԱՆՔ՝ չորս աւետարանաց սկիզբն քաւական սիրուն: — ԳՐԻՉ՝ Պետրոս: — ԺԱՄԱՆԱԿ՝ անձանց:

Մատենան է Ա-Էրարան ուր կարգաւ կան չորս աւետարանք, էջ 276—280 է Հանգիստ Յովհաննու:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.Բ. էջ 217 ա կը կարդացուի. «Զգաւարկապարտ ծառայս ծառայիցն Յիսուսի Բրիստոսի զմեզամակարտ եւ զանարժան Պետրոս գծողս յիշեցէք ի Բրիստոս: Սա է զարիպ եւ աւլախցի գիւղաքաղաքէն ուռումանցի: Յիշեցէք եւ Աստուած ողորմի ասացէք ամէն»:

70.

Ա Ի Ե Տ Ա Ր Ա Ն

?

ԹՈՒՂԹ.Բ. 245: — ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ՝ 16X11X5 սմ. — ԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ միասին: — ՏՈՂ.Բ. 18: — ՆԻՒԹ՝ մագաղաթ: — ԿԱԶՄ՝ կաշեպատ փայտ: — ՀԱՆԳԱՄԱՆՔ՝ քաւական լաւ: — ՄԱԳԱՂԱԹԵԱՅ ՊԱՀՊԱՆԱԿ՝ սկիզբն ու վերջն երկերկու թերթ. մէկուն ծայրը կայ. «Զաստուածասէր եւ զգարնապաշտ Պարա մեր Թորոս եւ զԱստուածատուր որդին իւր զԷսն յիշեցէք»: — ԳԻՐ՝ անկանոն բոլորգիր: — ԳՐԻՉ՝ եր ժԱՄԱՆԱԿ՝ անձանց: — ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ՝ տես վարը:

Մատենան է Ա-Էրարան:

ՅԻՇԱՏԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.Բ. «Ես Մեղիսէթս զաւետարանս ետու Մկրտիչ Իրեցու յիշատակ ինձ...»:

Էջ 483. «Յիշեցէք ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր զպապաճանն զԳրիգորն եւ զԷր որդին զՄեղիսէթն, որ առին զսուրբ աւետարանս ի հալալ արդեանցն, իւրեանց հոգոյն յիշատակ, եւ եղին ի ձեռն տէր Ստեփանոսին. զձեզ աղաչեմք ով ընթերցողք որ մէկ հայր մեղայիւ մի յիշել ի Տէր եւ Աստուած յիշէ զձեզ ի իւր աղբայութիւն. ամէն. դարձեալ յիշեալք ի սուրբ աղաւթս ձեր զվերջին կազմել տուող սուրբ աւետարանիս զվարհատն եւ զԷր կողակիցն զՄայրամն եւ զԷր որդիքն զՇամբուն եւ զՅովհաննէսն որ ետուն վերստին նորոգել եւ